

Білоус І. Л.
Сучасні лінгвістичні погляди на *Nomina Propria*

*Білоус Ірина Леонідівна, аспірантка кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна*

Received October 26, 2013; Accepted November 15, 2013

Анотація: У статті розглянуто погляди сучасних лінгвістів на *Nomina Propria*, їх основні функції та критерії поділу власних та загальних назв. Зроблено огляд основних теорій і досліджень, що стосуються статусу власних назв у лінгвістиці. Зазначається, що актуальність теоретичного огляду лінгвістичних досліджень *Nomina Propria* зумовлена місцем і значимістю власних назв у системі будь-якої мови, проте останнім часом у лінгвістиці прослідковуються нові підходи до трактування закономірностей виникнення і функціонування власних назв у сучасній ономастиці. Проаналізовано, що сучасні дослідники відзначають специфіку власної назви у її значенні, вбачаючи у власних назвах послаблення значення, а інколи повну його відсутність; водночас інші дослідники відзначають специфіку власної назви з огляду на її конкретність. Констатовано, що власні назви – це одиниці мови та мовлення, службовці для підкреслення конкретного називання окремих предметів дійсності, внаслідок чого помітно певні особливості в значенні, граматичному оформленні та функціонуванні. Зазначено: призначення загальної назви – висловлювати поняття про певний клас предметів і називати один або кілька конкретних предметів цього класу. Зроблено висновок, що власна назва називає конкретний предмет, співвідносячи його з класом однотипних або споріднених предметів. Зазначено, що у загальної назви на першому плані прослідковується виділення предмета, на другому – співвіднесеність предмета з іншими. Для власної ж назви обов'язковим є називання конкретного предмету і факультативним його понятійна співвіднесеність.

Ключові слова: *власні імена, загальна назва, онім, апелятив, антропоніміка, топоніміка, ономастика, номінативна функція, концепт, мова, мовлення.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Власні назви є особливим пластом у лексичній системі будь-якої мови, які слугують для позначення виокремлених з певного виду осіб, предметів чи явищ, тобто для них характерна індивідуальна закріпленість за позначуваним об'єктом. З точки зору теорії референції власні назви не мають інтенціонала, проте мають екстенціонал – множину носіїв певного імені. Основною для власних назв є функція референції, а не характеристизації: інваріантне значення власної назви зводиться до можливості надавати референцію, але не до детального визначення її умов. Іншими функціями власних назв є комунікативна (коли ім'я, відоме співрозмовнику, служить основою повідомлення), апелятивна, експресивна (пор. [3, 8-13; 5, 8; 10, 11-16; 12, 64-66]).

Аналіз останніх досліджень. Усебічне вивчення ономастичного матеріалу передбачає розгляд його в тих аспектах і тими науковими методами, якими володіє сучасне мовознавство у всій сукупності своїх напрямів і шкіл. Ономастичні дослідження допомагають виявляти шляхи міграцій і місця розселення різних народів, мовні та культурні контакти, древні існування й співвідношення їх діалектів. Дослідження власних назв має велику значимість з огляду на їх соціальну функцію – слугувати індивідуалізуючою вказівкою для певного предмету. При цьому власна назва здатна зберігати свою основну значимість при втраті етимологічного значення, з чого випливає велика стійкість власних назв протягом історичного розвитку мови і навіть при повній зміні мови однієї системи іншою.

Отже, актуальність теоретичного огляду лінгвістичних досліджень *Nomina Propria* зумовлена місцем і значимістю власних назв у системі будь-якої мови. Крім того, останнім часом у лінгвістиці з'явилися нові підходи до трактування закономірностей виникнення і функціонування власних назв у сучасній ономастиці.

Мета статті – висвітлити особливості онімів (власних назв) та їх докорінні відмінності від апеллативів (загальних назв). **Завдання статті** – визначити специфіку власних назв, з'ясувати їх основні функції та нові підходи до трактування власних і загальних назв.

Виклад основного матеріалу. О.В. Суперанська виділяє три основні ознаки, які дозволяють розмежувати власну назву від загальної. Відмінні ознаки власної назви, на її думку, полягають у тому, що: 1) ім'я дається індивідуальному об'єкту, а не класу об'єктів, які мають межу, характерну для всіх індивідів, і входять у цей клас; 2) за допомогою власної назви об'єкт завжди чітко визначений, обмежений, окреслений; 3) власна назва непов'язана з поняттям і не має на рівні мови чіткої й однозначної конотації [13, 324].

У своїх пізніших працях О.В. Суперанська конкретизує відмінність між власним іменем та різними видами невласних імен, розглядаючи їх основні властивості. Для слів загальної лексики характерним є зв'язок з поняттям, співвідношення з класом об'єктів, відсутність безпосереднього зв'язку з конкретним об'єктом. Основна ж властивість власних імен – “відсутність зв'язку з поняттям, тісний зв'язок з одиничним, конкретним об'єктом” [14, 163].

Ю.О. Карпенко акцентує увагу на сутнісних та функціональних відмінностях власних і загальних назв, а також бере до уваги їх мовні особливості. Дослідник не вважає достатнім тільки функціональний підхід до проблеми, зокрема, беззастережне визнання за загальними іменами функції узагальнення (класифікації), а за власними – функції індивідуалізації. Крім цього, він стверджує, що функція – це не сутність, а лише прояв сутності. Дослідник вважає, що функціональні відмінності власних та загальних назв безсумнівні, але вони йдуть не по лінії *узагальнення – індивідуалізації*, а по лінії *роз'єднання – об'єднання* [6, 46-50].

Цієї ж точки зору дотримується й В.Д. Бондалетов, який стверджує, що власні назви роз'єднують однорідні об'єкти, а загальні об'єднують їх [1, 17-18]. Функцію власної назви Ю.О. Карпенко пропонує назвати як диференціальну, а загальної – класифікуючу. Основний критерій поділу власних та загальних назв, на думку автора, полягає в тому, що назва одного предмету є власною назвою, назва низки предметів – загальною. У мисленні загальному слову відповідає поняття, власному імені – уявлення. Дослідник доходить висновку, запропонованого мовознавцем О.О. Реформатським: власні назви виконують, насамперед, номінативну функцію – називають певні предмети, а загальні – семасіологічну: вони не тільки називають, але і виражають поняття про предмет [6, 49].

В.Д. Бондалетов у праці “Русская ономастика” робить огляд основних теорій та досліджень, що стосуються статусу власних назв у лінгвістиці. Основні положення можна сформулювати так: 1) власні назви –

це одиниці мови, які найчастіше виражаються словами, і тому повинні розглядатися як цілком закінчений об'єкт мовознавства; 2) власні назви відносяться до номінативних, а не комунікативних одиниць мови і входять у більшість мов світу в клас конкретних іменників; 3) особливості власної назви помітні як на рівні мови – при їх детальному розгляді, так і на рівні мовлення – в конкретних контекстах та ситуаціях; 4) власні назви у функціональному плані притаманні номінативна та диференціальна функції. Як другорядні визначають соціальну, емоційну, акумулятивну, дійсничну (вказівну), адресну, естетичну, стилістичну функції [2, 20-23].

Дещо інші підходи до трактування власних і загальних назв склалися у зарубіжній лінгвістиці. Так, за класифікацією німецьких германістів Г. Хельбіга і Й. Буша іменники розподіляються на власні назви (*Nomen Propria*) та загальні (*Appellativa*). До групи загальних назв автори відносять усі іменники, які позначають “рід подібних явищ” або “єдине явище у своєму роді”; до власних назв – усі іменники, які означають “певний елемент свого роду” [17, 206].

Г. Косс розрізняє власні назви як підклас конкретних [18, 29], іншими словами, власні назви означають “щось конкретне загалом” [18, 56]. При цьому абстрактне явище, отримавши назву (ім'я), може ставати конкретним.

Р. Харвег у питанні конкретності і абстрактності власних назв дотримується позиції Г. Косса. Зокрема, він вбачає в типології іменників різницю між конкретним і абстрактним як перший крок і відносить такі поняття, як імена богів і власно сформовані імена до абстрактних власних імен. Г. Харвег, характеризуючи міфоніми, ставить питання про те, чи “можна тлумачити міфоніми *Gott, Gottheit* чи *Göttin* як абстрактні” [16, 578] і заперечує при подальшому розгляді абстрактність цих понять.

Американський лінгвіст Дж. Алджео вважає, що визначальна особливість власної назви полягає у “акті присвоєння імені”, за допомогою якого ім'я вперше приписується його носію, і що нехарактерне для загальної назви [15, 94].

Отже, сучасні дослідники відзначають специфіку власної назви у її значенні. Одні вбачають у власних назвах послаблення значення, а іноді повну його відсутність. Звідси виникає трактування власних назв як порожніх знаків, ярликів, етикеток, порівняння їх з числовими символічними знаками. Інші ж дослідники відзначають специфіку власної назви з огляду на її конкретність.

Останні студії онімів показують, що на відміну від загальних назв, власні назви позбавлені конотації і не мають самі по собі значення, тобто їх не можна визначити без звертання до денотата – реального носія імені. Іншими словами, у власних назвах семантика – це їх вказівка на певний конкретний предмет, явище, особу. Крім того, визначальною рисою власних імен є їх постійна, обов'язкова секундарність, вторинність найменування, тобто власна назва – це завжди останнє найменування, останній поділ в низці родових ознак, як-от: *жива істота* → *людина* → *чо-*

ловік → українець → робітник → чернівчанин → Іван Петренко [8, 11-12].

Відхиленням від основного правила вживання власних назв є приклади омонімії, коли власна назва вживається в мовленні як загальна. Причиною цього є, очевидно, наявність у структурі значення власної назви мінімальної кількості категорійних сем, за рахунок чого вона здатна наповнюватися великою кількістю конотативної інформації (набувати асоціативних і потенційних сем). Отже, власна назва трансформується в апелятив. Вона втрачає індивідуальну закріпленість і позначає не одну особу, а цілий клас осіб. Так, ім'я *Іван* іноді може вживатися для позначення росіянина, *Джон* – американця, *Жан* – француза тощо, оскільки ці слова досить поширені власні назви чоловіків у відповідних мовних спільнотах. Кожна з кличок собак *Барбос*, *Шарик*, *Тузик*, *Сірко* відноситься до окремої собаки, але завдяки тому, що це розповсюджені собачі клички, можливий їх перехід у загальні назви: слова *барбос*, *сірко*, *тузик* втрачають індивідуалізуючу функцію і можуть указувати на будь-яку собаку [8, 12-13]. Як видно з наведених прикладів, у власних іменах слід розрізняти пряму (первинну) і переносну (вторинну) номінативні функції. В прямій номінативній функції власна назва служить для вказівки на той предмет, якому вона присвоєна в індивідуальному порядку. Переносна номінативна функція характеризується переносом найменування на інший предмет, у результаті чого власна назва набуває здатності приписувати якісь властивості низці об'єктів.

З погляду когнітивної лінгвістики ономастична система існує в свідомості носіїв мови у вигляді організованого фрагмента мовної картини світу. Власна назва, яка входить до комунікативного акту, тобто стає компонентом інформації, одержує статус концепту. Її використовує ментальний лексикон як зручну тару для збереження в малому обсязі великої інформації. Таким чином, власна назва слугує вигідною формою поєднання мовної та позамовної інформації [4, 41]. Так, усі історичні процеси, пов'язані з діяльністю французького імператора Наполеона, входять у нашу пам'ять насамперед через ім'я *Наполеон*, що слугує ніби клавішею, натискаючи на яку, ми розкриваємо

одне із незліченних сховищ пам'яті. Окремі „полички” цього ментального сховища теж мають свої ярлики-оніми, наприклад *Корсика*, *Єгипет*, *Жозефіна*, *Графальгар*, *Бородіно*, *Кутузов*, *Битва народів*, *острів Ельба*, „*Сто днів*”, *Ватерлоо*, *Веллінгтон*, *острів Св. Олени* [9, 311-312]. Увійшовши до ментального лексикону людини як концепти, власні назви освоюються там, знаходять свою концептосферу і своє місце в ній. При цьому, наприклад, антропонім *Іван* як представник найменш *Іван Богун*, *Іван Мазепа*, *Іван Франко* тощо у кожному випадку репрезентований як окремий концепт. Якщо ж різні назви вказують на ту ж особу чи предмет – їх репрезентацією стає єдиний концепт, як-от: *Іван*, *Іван Петрович*, *Іван Котляревський*, *Іван Петрович Котляревський*, *І.П.Котляревський*, *Котляревський Іван Петрович*, *Котляревський Іван*. Це стосується і різних форм одного імені – пестливих, розмовних, зрублених та ін. форм, які стосуються одного й того ж референта [7, 10]. Якщо новоприбулі власні назви-концепти не зберігають у певний час своєї комунікативної актуальності, вони поступово переходять (разом з усією пов'язаною з ними інформацією) у сховище пам'яті і перетворюються тим самим з концептів у символи [7, 12-13].

Висновки. Власні назви – це одиниці мови й мовлення, які слугують для підкреслення конкретного називання окремих предметів дійсності, тому внаслідок такої спеціалізації виробилися певні особливості в значенні, граматичному оформленні та функціонуванні. Призначення загальної назви – висловлювати поняття про певний клас предметів і називати один або кілька конкретних предметів цього класу. Власна назва називає конкретний предмет, співвідносячи його з класом однотипних або споріднених предметів. У загальної назви на першому плані виділення предмета, на другому – співвіднесеність предмета з іншими. Загальна назва позначає поняття і факультативно називає конкретний предмет; для власної ж назви обов'язковим є називання конкретного предмету і факультативним його поняттяна співвіднесеність.

Перспективний напрям подальших досліджень вбачаємо в перевірці теоретичних положень на конкретному мовному матеріалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондалетов В.Д. Ономастика и социолінгвістика / В.Д. Бондалетов // Антропоніміка. – М.: Наука, 1970. – С. 17–23.
2. Бондалетов В.Д. Русская ономастика / В.Д. Бондалетов. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.
3. Введенская Л.А. От названий к именам / Л.А. Введенская, Н.П. Колесников. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 544 с.
4. Дмитриева Л.М. Онтологическое и ментальное бытие топонимической системы (на материале русской топонимии Алтая) / Дмитриева Л.М. – Барнаул: Изд-во Алтайского гос. ун-та, 2002. – 253 с.
5. Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д.И. Ермолович. – М.: Р. Валент, 2001. – 200 с.
6. Карпенко Ю.А. Теоретические основания разграничения собственных и нарицательных имен / Ю. А. Карпенко // Мовознавство. – 1975. – №4. – С. 46-50.
7. Карпенко О.Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 „Загальне мовознавство“ / О. Ю. Карпенко. – Київ, 2006. – 47 с.
8. Кійко С.В. Омонімія антропонімів й апелятивів у сучасній німецькій мові / Кійко С.В. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ: ЛНУ, 2011. – №16 (227): Філологічні науки. Частина II. – С. 11-16.
9. Лайонз Дж. Лінгвістическа семантика: вступ / Дж. Лайонз. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 397 с.
10. Литвин Ф.А. Многозначность слова в языке и речи / Ф. А. Литвин. – М.: КомКнига, 2005. – 120 с.
11. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский / [Под ред. В.А. Виноградова]. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 269 с.

12. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2010. – 844 с.
13. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 367 с.
14. Суперанская А. В. Теория и методика ономастических исследований / А.В. Суперанская, В.Э. Сталтмане, Н.В. Подольская. – М.: УРСС, 2007. – 256 с.
15. Algeo J. On defining the proper names / J. Algeo. – Gainesville: Univ. of Florida press, 1973. – 99 p.
16. Harweg R. Namen und Wörter. Zweiter Halbband / R. Harweg. – Bochum: Brockmeyer, 1998. – 692 S.
17. Helbig G. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / G. Helbig und J. Buscha. – Berlin, München: Langenscheidt, 2001. – 654 S.
18. Koß G. Namenforschung. Eine Einführung in die Onomastik / G. Koß // 3. aktualisierte Auflage. – Tübingen: Niemeyer, 2002. – 248 S. (Germanistische Arbeitshefte, Band 34).

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Bondaletov V.D. Onomastika i sociolingvistika / V.D. Bondaletov // Antroponimika. – М.: Nauka, 1970. – С. 17–23.
2. Bondaletov V.D. Russkaja onomastika / V.D. Bondaletov. – М.: Prosveshhenie, 1983. – 224 s.
3. Vvedenskaja L.A. Ot nazvanij k imenam / L.A. Vvedenskaja, N.P. Kolesnikov. – Rostov-na-Donu: Feniks, 1995. – 544 s.
4. Dmitrieva L.M. Ontologicheskoe i mental'noe bytie toponimicheskoy sistemy (na materiale russkoj toponimii Altaja) / Dmitrieva L.M. – Barnaul: Izd-vo Altajskogo gos. un-ta, 2002. – 253 s.
5. Ermolovich D.I. Imena sobstvennye na styke jazykov i kul'tur / D.I. Ermolovich. – М.: R. Valent, 2001. – 200 s.
6. Karpenko Ju.A. Teoreticheskie osnovanija razgranichenija sobstvennyh i naricatel'nyh imen / Ju. A. Karpenko // Movoznavstvo. – 1975. – №4. – С. 46-50.
7. Karpenko O.Ju. Kognitivna onomastika jak naprjamok piznannja vlasnih nazv: avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. filol. nauk: spec. 10.02.15 „Zagal'ne movoznavstvo“ / O. Ju. Karpenko. – Kiiv, 2006. – 47 s.
8. Kijko S.V. Omonimija antroponimiv j apeljativiv u suchasnij nimec'kij movi / Kijko S.V. // Visnik Lugans'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. – Lugans'k: LNU, 2011. – №16 (227): Filologichni nauki. Chastina II. – S. 11-16.
9. Lajonz Dzh. Lingvisticheskaja semantika: vvedenie / Dzh. Lajonz. – М.: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2003. – 397 s.
10. Litvin F.A. Mnogoznachnost' slova v jazyke i rechi / F.A. Litvin. – М.: KomKniga, 2005. – 120 s.
11. Reformatskij A.A. Vvedenie v jazykovedenie / A.A. Reformat-skij / [Pod red. V.A. Vinogradova]. – М.: Aspekt Press, 1998. – 269 c.
12. Selivanova O.O. Lingvistichna enciklopedija / O.O. Selivanova. – Poltava: Dovkillja, 2010. – 844 c.
13. Superanskaja A.V. Obshhaja teorija imeni sobstvennogo / A.V. Superanskaja. – М.: Nauka, 1973. – 367 c.
14. Superanskaja A.V. Teorija i metodika onomasticheskikh issledovanij / A.V. Superanskaja, V. Je. Stal'tmane, N.V. Podol'skaja. – М.: URSS, 2007. – 256 c.

Bilous I.L. Modern linguistic views on Nomina Propria.

Abstract: The article deals with the modern linguists' views on Nomina Propria, their main functions and criteria of proper and common names distinguishing. The review of major theories and researches on the status of proper names in linguistics is made. The actuality of the theoretical survey of Nomina Propria linguistic researches is noted to be caused by the place and importance of proper names in the system of any language, but recently in linguistics there are some new approaches to the laws of proper names' origin and functioning interpretation in modern onomastics. It is analyzed that modern scholars note the specificity of proper name in its own sense, considering meaning's weakening and sometimes a complete lack in the proper names; while other researchers have pointed out the specificity of proper name because of its concreteness. Proper names are stated to be the units of language and speech, serving to underline the specific naming of individual items of reality, resulting in some noticeable features in the meaning, grammatical design and functioning. The purpose of the common name is stated to express the concept of a certain class of objects and denominate one or more specific objects of this class. It is concluded that the proper name denominates a concrete object, correlating it with the class of similar or related items. The common name is stated to have at the forefront a selection of an object, at the second – the correlation of the object with other items. The proper name certainly denominates a specific object and its optional function is in conceptual correlation.

Keywords: proper names, common name, onym, apeliatyv, anthroponymy, toponymy, onomastics, nominative function, concept, language, speech.

Белоус И.Л. Современные лингвистические взгляды на Nomina Propria.

Аннотация: В статье рассмотрено взгляды современных лингвистов на Nomina Propria, их основные функции и критерии разделения собственных и общих названий. Сделан обзор основных теорий и исследований, касающихся статуса имен в лингвистике. Отмечается, что актуальность теоретического обзора лингвистических исследований Nomina Propria обусловлена местом и значимостью имен в системе любого языка, но в последнее время в лингвистике прослеживаются новые подходы к трактовке закономерностей возникновения и функционирования имен собственных в современной ономастике. Проанализировано, что современные исследователи отмечают специфику собственного в его значении, просматривая в именах ослабление значения, а иногда полное его отсутствие; в то же время другие исследователи отмечают специфику собственного, учитывая его конкретность. Констатируется, что имена - это единицы языка и речи, служащие для подчеркивания конкретного названия отдельных предметов действительности, в результате чего прослеживаются определенные особенности в значении, грамматическом оформлении и функционировании. Отмечено: назначение общего названия - выражать понятие о некотором классе предметов и называть один или несколько конкретных предметов этого класса. Сделан вывод, что собственное называет конкретный предмет, соотнося его с классом одноподобных или родственных предметов. Отмечено, что в общем названии на первом плане прослеживается выделение предмета, на втором - соотносительность предмета с другими. Для собственного же названия обязательно название конкретного предмета и факультативным его понятийная соотносительность.

Ключевые слова: имена собственные, общее название, оним, апеллятив, антропонимика, топонимика, ономастика, номинативная функция, концепт, язык, речь.